

تحول حقوق تجارت بین‌الملل در سازمان جهانی تجارت

دکتر موسی موسوی زنوز

استادیار مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی

سرشناسه : موسوی زنوز، موسی،
 عنوان و نام‌پدیدآور : تحول حقوق تجارت بین‌الملل در سازمان جهانی
 تجارت / موسی موسوی زنوز
 مشخصات نشر : تهران: نشر میزان، ۱۳۹۲
 مشخصات ظاهری : ۴۹۶ ص.
 فروست : نشر میزان. علوم اجتماعی: ۶۸۹
 شابک : 978-964-511-488-4
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیا
 یادداشت : کتابنامه .
 موضوع : سازمان جهانی تجارت
 موضوع : حقوق تجارت
 موضوع : بازرگانی بین‌المللی
 رده‌بندی کنگره : K ۳۹۲۳/م۷۶
 رده‌بندی دیویی : ۳۲۱/۷۵۲
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۱۵۰۰۶۷

هرگونه تکثیر (اعم از چاپ، کپی، فایل، الکترونیکی و...) از این اثر بدون اخذ مجوز
 از ناشر خلاف قانون بوده و پیگرد قانونی دارد.
 لطفاً در صورت مشاهده، موارد را به شماره تلفن‌های ذیل اطلاع دهید.

۶۸۹

نشر میزان

تحول حقوق تجارت بین‌الملل در سازمان جهانی تجارت

موسی موسوی زنوز

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۲

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

شمار: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۱-۴۸۸-۲

دفتر مرکزی: خ شهید بهشتی، بعد از چهارراه سهروردی، خ کاوسی‌فر، کوچه نکبسا، پلاک ۳۲، تلفن ۸۸۵۴۹۱۳۱

فروشگاه مرکزی: خ انقلاب، رویروی درب اصلی دانشگاه تهران، ابتدای خ فخرآزی، پلاک ۸۳، تلفن ۶۶۳۶۷۷۷۰

واحد پخش و فروش: خیابان سمیه، بین مفتح و فرصت، پلاک ۱۰۳، تلفن ۸۸۳۳۹۵۲۹-۳۱

پست الکترونیکی: mizannasher@yahoo.com وب سایت: www.mizan-law.ir

خدا را شاکرم که اگر نبود خواست و مدد او، هرگز تهیه این کتاب برایم میسر نمی‌شد. قدردان توصیه‌های عالمانه جناب آقای دکتر طجرلو جهت بهبود کیفی مطالب آن هستم. کمک‌های مشفقانه سرکار خانم فاطمه صائب و زحمات خانم سیمین احترامی و علی‌الخصوص خانم حمیده یزدانی در تایید مطالب را ارج می‌نهم. از دوستان عزیزم آقایان رضا براتی و علی فاتح برای کمک در تهیه منابع کتاب ممنونم و از سرکار خانم قربانی نیز برای صفحه‌آرایی و اعمال اصلاحات نهایی در آن تشکر می‌کنم.

فهرست مطالب

مقدمه	۱۷

فصل اول - کلیات

بخش اول - تاریخ شکل گیری تجارت بین الملل	۲۹
بخش دوم - نظریات تجارت بین الملل در بستر تاریخ	۳۰
بخش سوم - تجارت بین الملل در دوره ۱۸۶۰ تا ۱۹۱۴	۳۴
گفتار اول - معاهده کابدن - شوالیه	۳۴
گفتار دوم - موافقت نامه های دوجانبه و الگوری رفتار دولت کامله الوداد	۳۵
بخش چهارم - سقوط نظام تجارت بین الملل	۳۷
گفتار اول - جنگ جهانی اول و دوره پس از آن	۳۷
گفتار دوم - قانون تعرفه اسموت - هاوولی در ایالات متحده	۳۹
بخش پنجم - نظام حقوقی گات	۴۱
گفتار اول - شکل گیری گات	۴۱
گفتار دوم - مقاوله نامه اجرای موقت گات	۴۴
گفتار سوم - اهداف گات	۴۶
گفتار چهارم - اصول بنیادین گات	۴۶
مبحث اول - شفافیت	۴۷
مبحث دوم - قابلیت پیش بینی	۴۷
مبحث سوم - عدم تبعیض	۴۸
مبحث چهارم - تلاش مستمر در جهت آزادسازی تجارت	۴۹
مبحث پنجم - تجارت منصفانه	۴۹
گفتار پنجم - ادوار مذاکراتی گات	۵۱

بخش ششم - مذاکرات دور اروگوئه و تأسیس سازمان جهانی تجارت	۶۳
گفتار اول - مقدمات آغاز دور اروگوئه	۶۶
گفتار دوم - اجلاس پونتا دل استه	۶۸
گفتار سوم - مرحله اول مذاکرات: ۱۹۹۰ - ۱۹۸۶	۶۹
گفتار چهارم - مرحله پایانی مذاکرات ۱۹۹۴ - ۱۹۹۱	۷۱
بخش هفتم - سازمان جهانی تجارت، اصول و اهداف	۷۴
گفتار اول - آزادسازی تجارت	۷۶
گفتار دوم - حمایت از اقتصاد داخلی	۷۸
گفتار سوم - ضمانت اجرا	۸۱
بخش هشتم - جایگاه سازمان جهانی تجارت در حقوق تجارت بین الملل و حقوق بین الملل اقتصادی	۸۳

فصل دوم - تحول در حوزه‌های سستی حقوق تجارت بین الملل

بخش اول - مقررات حاکم بر ابزارهای تجاری	۹۰
گفتار اول - منع محدودیت‌های مقداری	۹۰
مبحث اول - انتساب اقدامات به دولت	۹۲
مبحث دوم - اقدامات تحت شمول ممنوعیت	۹۵
مبحث سوم - معیارهای بررسی در فرآیند حل و فصل اختلافات	۹۷
مبحث چهارم - رابطه میان ماده ۱۱ گات و سایر مقررات گات	۹۹
گفتار دوم - کاهش تعرفه‌ها	۱۰۰
مبحث اول - دست‌آوردهای تلاش برای کاهش تعرفه‌ها	۱۰۱
مبحث دوم - تفسیر جداول امتیازات	۱۰۵
مبحث سوم - نقش نظام هماهنگ در تفسیر جداول تعرفه‌ای	۱۰۶
مبحث چهارم - لزوم رعایت مقررات سازمان جهانی تجارت در تنظیم جداول تعرفه‌ای ..	۱۰۷
مبحث پنجم - اعمال تغییر در حمایت تعرفه‌ای پس از تثبیت تعرفه‌ها	۱۰۸
بند اول - تغییر تعرفه‌ها از نوعی به نوع دیگر	۱۰۹
بند دوم - بازپس‌گیری امتیازات تعرفه‌ای اعطا شده به اعضای سابق سازمان جهانی تجارت	۱۰۹
بند سوم - مذاکرات مجدد در خصوص امتیازات تعرفه‌ای	۱۱۰

الف - دارندگان حق مذاکره کننده ابتدایی	۱۱۱
ب - کشورهای دارای منافع تأمین کننده اصلی	۱۱۲
پ - کشورهای دارای منافع اساسی	۱۱۳
ت - اعمال نتایج مذاکرات مجدد	۱۱۳
بند چهارم - مخارج و هزینه‌های مربوط به خدمات ارائه شده	۱۱۶
بخش دوم - مقررات حاکم بر ابزارهای داخلی	۱۱۹
گفتار اول - قاعده رفتار ملی	۱۲۰
گفتار دوم - قلمرو قاعده رفتار ملی	۱۲۱
گفتار سوم - مفهوم حقوقی قاعده رفتار ملی در رابطه با اقدامات مالی	۱۲۳
مبحث اول - کارکرد قاعده رفتار ملی در مورد محصولات مستقیماً رقیب و قابل جایگزینی	۱۲۴
بند اول - تعریف و شناسایی محصولات مستقیماً رقیب و قابل جایگزینی	۱۲۴
بند دوم - ویژگی "مضمن حمایت از تولید داخلی" بودن	۱۲۸
مبحث دوم - کارکرد قاعده رفتار ملی در مورد محصولات مشابه	۱۳۶
بند اول - تعریف و شناسایی محصولات مشابه	۱۳۶
بند دوم - اخذ مالیات بیشتر	۱۳۹
گفتار چهارم - مفهوم حقوقی قاعده رفتار ملی در رابطه با اقدامات غیرمالی	۱۳۹
مبحث اول - اقدام قابل انتساب به دولت	۱۴۰
مبحث دوم - تأثیرگذاری بر بازار داخلی	۱۴۰
مبحث سوم - مشابهت محصولات	۱۴۱
گفتار پنجم - تحول معیار اثبات رفتار تبعیض‌آمیز در اقدامات داخلی	۱۵۱
بخش سوم - مقررات حاکم بر "حمایت‌های اقتضایی"	۱۵۶
گفتار اول - امنیت ملی	۱۵۷
گفتار دوم - مشکلات تراز پرداخت‌ها	۱۶۹
گفتار سوم - محدودیت‌های ارزی	۱۷۱
گفتار چهارم - اقدامات ضدقیمت‌شکنی	۱۷۵
مبحث اول - رفتار غیرمنصفانه از طریق تبعیض قیمتی	۱۷۶
مبحث دوم - تشخیص وجود قیمت‌شکنی	۱۸۰
مبحث سوم - تشخیص ورود لطمه	۱۸۴

- بند اول - فروش محصول به قیمت پایین‌تر از هزینه‌ها ۱۸۴
- بند دوم - تبعیض قیمتی در سطح بین‌المللی ۱۸۵
- مبحث چهارم - مقابله با قیمت‌شکنی ۱۸۵
- مبحث پنجم - نظام حقوقی گات/WTO و اقدامات ضد قیمت‌شکنی ۱۸۶
- مبحث ششم - تحقیقات ۱۸۸
- بند اول - تشخیص وجود قیمت‌شکنی ۱۹۰
- بند دوم - تشخیص ورود لطمه ۱۹۶
- بند سوم - تشخیص وجود رابطه علی ۱۹۸
- بند چهارم - مفهوم بنگاه‌های داخلی ۱۹۹
- بند پنجم - اعمال اقدامات ضد قیمت‌شکنی ۲۰۰
- گفتار پنجم - یارانه‌ها و اقدامات جبرانی ۲۰۳
- مبحث اول - عناصر اساسی نظام حقوقی حاکم بر یارانه‌ها در سازمان جهانی تجارت ۲۰۴
- بند اول - تاریخچه حقوق حاکم بر یارانه‌ها و اقدامات جبرانی ۲۰۴
- بند دوم - مفهوم "یارانه" ۲۰۵
- بند سوم - نحوه برخورد سازمان جهانی تجارت با یارانه‌ها ۲۰۶
- بند چهارم - نحوه پاسخ‌گویی به لطمات ناشی از تجارت محصولات برخوردار از یارانه ۲۰۷
- مبحث دوم - تشخیص وجود یارانه ۲۰۷
- بند اول - وجود کمک مالی ۲۰۸
- بند دوم - کمک مالی از سوی دولت ۲۱۰
- بند سوم - کمک مالی متضمن اعطای منفعت ۲۱۱
- بند چهارم - ضرورت "خاص بودن" یارانه ۲۱۳
- مبحث سوم - یارانه‌های ممنوع ۲۱۵
- بند اول - یارانه‌های صادراتی ۲۱۵
- بند دوم - یارانه‌های جایگزینی واردات یا محتوای داخلی ۲۱۷
- بند سوم - چاره‌کارهای چندجانبه در مقابل یارانه‌های ممنوع ۲۱۸
- مبحث چهارم - یارانه‌های قابل تعقیب ۲۱۹
- بند اول - یارانه‌های متضمن وارد آمدن لطمه ۲۱۹
- بند دوم - یارانه‌های متضمن از بین رفتن یا لطمه دیدن منافع سایر اعضا ۲۲۰

۲۲۱	بند سوم - یارانه‌های متضمن ورود آسیب جدی
۲۲۲	بند چهارم - چاره‌کارهای چندجانبه برای مقابله با یارانه‌های قابل تعقیب
۲۲۲	مبحث پنجم - اقدامات جبرانی
۲۲۳	بند اول - شرایط وضع عوارض جبرانی
۲۲۳	بند دوم - انجام تحقیقات مربوط به عوارض جبرانی
۲۲۴	بند سوم - اعمال اقدامات جبرانی
۲۲۵	گفتار ششم - اقدامات حفاظتی
۲۲۶	مبحث اول - ماده ۱۹ گات و موافقت‌نامه اقدامات حفاظتی
۲۲۶	مبحث دوم - انجام تحقیقات اقدامات حفاظتی
۲۲۹	بند اول - تشخیص افزایش واردات
۲۳۰	بند دوم - تحولات پیش‌بینی نشده
۲۳۱	بند سوم - تشخیص لطمه
۲۳۲	الف - لطمه جدی
۲۳۲	ب - تهدید لطمه جدی
۲۳۳	بند چهارم - عوامل مورد بررسی در تعیین وجود لطمه جدی یا تهدید لطمه جدی
۲۳۴	بند پنجم - بنگاه‌های داخلی
۲۳۴	بند ششم - رابطه علی
۲۳۵	مبحث سوم - محدودیت‌های اعمال اقدامات حفاظتی
۲۳۵	بند اول - تشابه
۲۳۷	بند دوم - عدم انتساب
۲۳۷	بند سوم - میزان اقدامات حفاظتی
۲۳۷	بند چهارم - رفتار گزینشی
۲۳۸	بند پنجم - دوره زمانی اعمال اقدامات حفاظتی

فصل سوم - تحول در موضوعات جدید حقوق تجارت بین‌الملل

۲۴۰	بخش اول - تجارت خدمات
۲۴۱	گفتار اول - موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات
۲۴۵	گفتار دوم - رابطه میان گاتس و گات
۲۴۶	گفتار سوم - حوزه پوشش گاتس

- گفتار چهارم - تعهدات عمومی ۲۴۸
- مبحث اول - قاعده رفتار دولت کامله‌الوداد ۲۴۸
- مبحث دوم - الزامات مرتبط با رقابت ۲۵۰
- مبحث سوم - استثنائات عمومی ۲۵۰
- گفتار پنجم - تعهدات خاص ۲۵۲
- مبحث اول - دسترسی به بازار ۲۵۳
- مبحث دوم - رفتار ملی ۲۵۵
- گفتار ششم - روند مذاکرات تجارت خدمات پس از دور اروگوئه ۲۵۷
- مبحث اول - مذاکرات بخشی بلافاصله پس از دور اروگوئه ۲۵۹
- مبحث دوم - مذاکرات در مورد قواعد ۲۶۰
- مبحث سوم - مذاکرات سال ۲۰۰۰ گاتس و دور دوحه ۲۶۲
- گفتار هفتم - تحلیل عملکرد گاتس پس از دور اروگوئه ۲۶۳
- مبحث اول - فقدان اطلاعات اساسی برای هدایت مذاکره‌کنندگان ۲۶۴
- مبحث دوم - فقدان الگوهای پذیرفته شده در تجارت خدمات ۲۶۷
- مبحث سوم - ابهام در اجرای قوانین گاتس ۲۶۸
- بخش دوم - حمایت از حقوق مالکیت فکری ۲۷۱
- گفتار اول - حقوق مالکیت فکری در دوران گات ۲۷۳
- گفتار دوم - موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (ترپس) ۲۷۵
- گفتار سوم - موردکاوی برخی دعاوی مرتبط با حقوق مالکیت فکری ۲۷۸
- مبحث اول - محصولات دارویی هندوستان ۲۷۸
- مبحث دوم - داروهای ژنریک کانادا ۲۸۲
- مبحث سوم - دوره زمانی حمایت از حق اختراع در کانادا ۲۸۳
- گفتار چهارم - روند تحول حقوق مالکیت فکری در سازمان جهانی تجارت ۲۸۵
- مبحث اول - تحول به وسیله رویه قضایی ۲۸۵
- مبحث دوم - دسترسی به دارو و بهداشت عمومی ۲۸۹
- گفتار پنجم - موضوعات مورد اختلاف ۲۹۲
- مبحث اول - پایان حق مالکیت فکری و واردات موازی ۲۹۲
- مبحث دوم - رویه‌های ضدرقابتی ۲۹۵
- مبحث سوم - نشانه‌های جغرافیایی ۲۹۷

گفتار ششم - حقوق مالکیت فکری در فراسوی WTO	۲۹۹
مبحث اول - سازمان جهانی مالکیت فکری (وایپو)	۲۹۹
مبحث دوم - مقررات فراتر از تریپس در موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد	۳۰۰
مبحث سوم - رویکردهای حقوق بشری به تریپس	۳۰۳
بخش سوم - تجارت و سرمایه‌گذاری	۳۰۴
گفتار اول - مقررات حاکم بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در گذر تاریخ	۳۰۶
مبحث اول - سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، موضوعی تحت حاکمیت قوانین داخلی	۳۰۷
مبحث دوم - اولین تلاش‌ها برای ایجاد ساختاری چندجانبه در مورد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی	۳۰۸
مبحث سوم - اقدامات در جابانه	۳۱۰
مبحث چهارم - شکل‌گیری مقررات چندجانبه در حقوق سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی	۳۱۱
گفتار دوم - موافقت‌نامه ضوابط سرمایه‌گذاری مرتبط با تجارت	۳۱۴
مبحث اول - شکل‌گیری زمینه‌های حقوقی: قانون بررسی سرمایه‌گذاری خارجی کانادا	۳۱۶
مبحث دوم - مذاکرات دور اروگوئه در خصوص موافقت‌نامه تریمز	۳۱۷
مبحث سوم - تبیین مقررات تریمز	۳۲۰
گفتار سوم - تحلیل رویه قضایی	۳۲۲
مبحث اول - بررسی رویه قضایی	۳۲۴
بند اول - پرونده جامعه اروپا - نظام حاکم بر ورود، فروش و توزیع موز (جامعه اروپا - موز ۳)	۳۲۴
بند دوم - پرونده اندونزی - اقدامات خاص مؤثر بر صنعت اتومبیل (اندونزی - اتومبیل)	۳۲۵
بند سوم - پرونده کانادا - برخی اقدامات مؤثر بر صنعت اتومبیل (کانادا - پیمان اتومبیل)	۳۲۶
بند چهارم - پرونده هندوستان - اقدامات مؤثر بر بخش خودرو (هندوستان - خودرو)	۳۲۸
مبحث دوم - رابطه میان موافقت‌نامه تریمز و مواد مرتبط از گات ۱۹۹۴	۳۲۹
مبحث سوم - تحلیل موضوعات ماهوی پرونده اندونزی - اتومبیل	۳۳۳

- بند اول - رابطه میان موافقت‌نامه تریمز و موافقت‌نامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی ۳۳۳
- بند دوم - شناسایی یک اقدام به عنوان "ضابطه سرمایه‌گذاری" ۳۳۵
- بند سوم - "مرتبط با تجارت" بودن ضوابط سرمایه‌گذاری ۳۳۵

فصل چهارم - تجارت و موضوعاتی که اساساً در قلمرو آن نیستند

- بخش اول - تجارت و محیط زیست ۳۳۸
- گفتار اول - رابطه میان تجارت آزاد و حفاظت محیط زیست ۳۴۱
- مبحث اول - تأثیرات فیزیکی و اقتصادی تجارت آزاد بر محیط زیست ۳۴۲
- بند اول - آثار مثبت ۳۴۲
- بند دوم - آثار منفی ۳۴۵
- مبحث دوم - تعارض میان نظام حقوقی تجارت بین‌الملل و حقوق محیط زیست ۳۴۶
- گفتار دوم - تاریخچه رابطه تجارت و محیط‌زیست ۳۴۹
- مبحث اول - دوران گات ۱۹۴۷ ..... ۳۴۹
- مبحث دوم - بروز تعارضات دعاوی ماهی تن/دلفین ۳۵۱
- مبحث سوم - تحولات دوران سازمان جهانی تجارت ۳۵۲
- گفتار سوم - عوامل مؤثر در ارزیابی اقدامات زیست‌محیطی ۳۵۸
- مبحث اول - آیا اقدام زیست‌محیطی به طور خاص تجارت را هدف می‌گیرد؟ ۳۵۹
- مبحث دوم - هدف اقدام زیست‌محیطی چیست؟ ۳۶۱
- مبحث سوم - اقدام زیست‌محیطی چندجانبه است یا یک جانبه؟ ۳۶۳
- مبحث چهارم - آیا اقدام زیست‌محیطی مورد نظر فراسرزمینی است؟ ۳۶۷
- مبحث پنجم - اقدام زیست‌محیطی مورد نظر استاندارد محصول است یا استاندارد "روش فرآوری و تولید"؟ ۳۶۹
- مبحث ششم - آیا اقدام زیست‌محیطی بر مدارک علمی مبتنی است؟ ۳۷۱
- گفتار چهارم - راه‌های پرداختن به موضوعات مرتبط با تجارت و محیط‌زیست ۳۷۳
- مبحث اول - حل مسئله در مراجع قضایی ۳۷۵
- بند اول - تفسیر قواعد تجاری موجود در رکن حل و فصل اختلافات WTO ۳۷۵
- بند دوم - ایجاد مراجع بی‌طرف‌تر برای حل و فصل اختلافات مربوط به محیط زیست ۳۷۷
- مبحث دوم - حل مسائل زیست‌محیطی از طریق مذاکره برای تنظیم مقررات جدید ۳۷۹

بند اول - مذاکره برای اصلاح نظام حقوق تجارت بین الملل.....	۳۸۰
بند دوم - ایجاد استانداردهای زیست محیطی مشترک در قالب یک سازمان جهانی برای محیط زیست.....	۳۸۱
بخش دوم - تجارت و سیاست رقابتی.....	۳۸۲
گفتار اول - مقررات مرتبط با سیاست رقابتی در موافقت نامه های WTO.....	۳۸۴
گفتار دوم - فعالیت های تجاری فراملی و قوانین رقابتی.....	۳۸۵
مبحث اول - اجرای فراسرزمینی قوانین رقابتی.....	۳۸۵
مبحث دوم - قوانین ضد تراست ایالات متحده.....	۳۸۶
مبحث سوم - قانون رقابت جامعه اروپا.....	۳۹۰
مبحث چهارم - قوانین سایر کشورها.....	۳۹۱
مبحث پنجم - آیا سازمان جهانی تجارت برای مذاکرات در خصوص سیاست رقابتی مرجعی مناسب است؟.....	۳۹۲
گفتار سوم - رویکرد رویه قضایی سازمان جهانی تجارت به سیاست رقابتی.....	۳۹۳
مبحث اول - پرونده ژاپن - فیلم عکاسی.....	۳۹۳
مبحث دوم - پرونده ایالات متحده - قانون مصوب ۱۹۱۶.....	۳۹۵
مبحث سوم - پرونده کانادا - لابیات.....	۳۹۶
مبحث چهارم - پرونده مکزیک - مخابرات.....	۳۹۷
گفتار چهارم - چاره کارهای تجاری اقتضایی و سیاست رقابتی.....	۳۹۸
مبحث اول - محدودیت داوطلبانه صادرات.....	۳۹۹
مبحث دوم - رابطه میان اقدامات ضد قیمت شکنی و قوانین ضد تراست.....	۴۰۱
گفتار پنجم - سیاست رقابتی و همکاری های بین المللی در سازمان جهانی تجارت.....	۴۰۶
بخش سوم - تجارت و سلامت.....	۴۰۸
گفتار اول - موافقت نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی.....	۴۰۹
مبحث اول - رابطه با گات ۱۹۹۴.....	۴۰۹
مبحث دوم - اولویت استانداردهای بین المللی.....	۴۱۱
مبحث سوم - ارزیابی خطر و مبنای علمی.....	۴۱۴
مبحث چهارم - اصل احتیاط.....	۴۱۷
مبحث پنجم - سطح مناسب حفاظت.....	۴۱۸
بند اول - اعمال محدودیت کمتر بر تجارت.....	۴۱۸

بند دوم - هماهنگی	۴۱۸
بند سوم - معادل بودن	۴۱۹
مبحث ششم - سایر جنبه‌های موافقت‌نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی	۴۱۹
گفتار دوم - اقدامات مرتبط با سلامت و مقررات گات ۱۹۹۴	۴۲۰
مبحث اول - اقدامات مرتبط با سلامت و بند ۴ ماده ۳ گات ۱۹۹۴	۴۲۰
مبحث دوم - اقدامات مرتبط با سلامت و ماده ۱۱ گات ۱۹۹۴	۴۲۳
گفتار سوم - توجیه اقدامات مرتبط با سلامت بر اساس ماده ۲۰ گات ۱۹۹۴	۴۲۵
مبحث اول - معیارهای تأیید اقدامات بر اساس بند ب ماده ۲۰ گات	۴۲۶
بند اول - حفظ حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه	۴۲۶
بند دوم - "ضروری بودن" اقدام برای حفظ سلامت	۴۲۶
بند سوم - احراز معیارهای بند ب ماده ۲۰ گات با تکیه بر موافقت‌نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی	۴۳۲
مبحث دوم - قسمت صدر ماده ۲۰ گات ۱۹۹۴ و اقدامات مرتبط با سلامت	۴۳۲
نتیجه‌گیری	۴۳۵
فهرست منابع	۴۵۳
منابع فارسی	۴۵۳
منابع انگلیسی	۴۵۵
فهرست اسناد بین‌المللی	۴۸۳
فهرست دعاوی	۴۹۱

مقدمه

سازمان جهانی تجارت (و سلف آن یعنی موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت - گات - که از سال ۱۹۴۷ تا ۱۹۹۵ به عنوان نهادی بین‌المللی عمل کرده بود) نقش قابل ملاحظه‌ای در تحول حقوق تجارت بین‌الملل داشته است؛ نقشی که به نظر می‌رسد در کلیت نظام حقوق بین‌الملل هم بی‌بدیل است. حتی سازمان ملل متحد و نهادهای زیرمجموعه آن از جمله دیوان بین‌المللی دادگستری یا کمیسیون حقوق بین‌الملل هم با خیل عظیم آورده نظری و عملی برای حقوق بین‌الملل، نمی‌تواند چه به لحاظ کمیت و چه از نظر کیفیت با تأثیرگذاری سازمان جهانی تجارت (و گات) در تحول حقوق تجارت بین‌الملل همانند شود. سازمان ملل متحد هرگز نتوانسته است اصلی یا حتی قاعده‌ای جدید به حقوق بین‌الملل اعطا کند یا حتی اصل و قاعده‌ای را به طور جدی متحول سازد. عموم تأثیرات این سازمان را می‌توان در تبیین و توضیح اصول و قواعد عموماً کلی و بعضاً مبهم حقوق بین‌الملل عرفی و در مصداق‌یابی برای آن‌ها توسط کنوانسیون‌های مختلف ملل متحد، نتایج فعالیت‌های کمیسیون حقوق بین‌الملل، دیوان بین‌المللی دادگستری و در برخی موارد مجمع عمومی سازمان ملل متحد خلاصه کرد. شاید فعالیت‌های چند سال اخیر شورای امنیت سازمان ملل متحد (در دوره پس از جنگ سرد) را بتوان در دیدگاهی بلندپروازانه، حرکت در جهت تحول برخی اصول و قواعد حقوق بین‌الملل از جمله در زمینه حقوق بشردوستانه، حقوق بشر، اصل حاکمیت دولت‌ها و مانند این‌ها به شمار آورد؛ اما نکته این است که حداقل در دوران کنونی، بسیاری از علمای حقوق بین‌الملل و دولت‌های جهان این‌گونه اقدامات شورای امنیت سازمان ملل متحد را اغلب فراتر از اختیارات قانونی آن شمرده‌اند و علی‌رغم آنکه این‌گونه اقدامات و تصمیمات شورای امنیت، اساساً به علت موقعیت قانونی آن در منشور ملل متحد و با اتکای به قدرت سیاسی و نظامی پنج دولت عضو دائم شورا در عمل با چالش چندانی روبرو نشده است؛ حتی به عنوان حرکتی اولیه در جهت تحول اصول و قواعد جا افتاده حقوق بین‌الملل هم مورد استقبال قرار نگرفته است. در عین حال، "نظام تجارت چندجانبه" طی تنها حدود شصت و پنج سال عمر گات/سازمان جهانی تجارت، تحولاتی ریشه‌ای و جدی در حقوق تجارت بین‌الملل ایجاد کرده است. در ابتدای شکل‌گیری گات، فقط تجارت کالا مشمول مقررات آزادسازی تجارت

بود و در همین حوزه هم علی‌رغم گستردگی و تنوع ابزارهای سیاست تجاری، اساساً فقط تعرفه موضوع تعهدات اصلی طرف‌های متعاقد بود. به طوری که هر چند موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت مقرراتی هم در مورد ممنوعیت یا محدودیت ابزارهای غیرتعرفه‌ای مؤثر بر تجارت داشت، مقررات دیگری از آن به طرف‌های متعاقد اجازه می‌داد که به نحوی این‌گونه ابزارهای حمایتی را به کار گیرند. طی حدوداً پنجاه سال عمر گات به عنوان یک نهاد بین‌المللی، به تدریج شرایط برای خروج تجارت خدمات (که همواره در زمره حوزه‌های تحت حاکمیت دولت‌ها قرار داشت و آن‌ها هیچ تعهدی را در این حوزه نمی‌پذیرفتند)، جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری و همچنین نظام حاکم بر مقررات سرمایه‌گذاری خارجی کشورها نیز از قلمرو حاکمیتی خاص دولت‌ها آماده شد و طرف‌های متعاقد کم‌کم تعهدات قابل توجهی را در این حوزه‌ها قبول کردند. شکل‌گیری سازمان جهانی تجارت و استقرار آن به عنوان یک نهاد تمام و کمال بین‌المللی به جای گات که فقط به صورت "دوفاکتو" در سطح بین‌المللی کارکرد نهاده‌ای به خود گرفته بود، نه تنها کیفیت خود این تحولات را تغییر داد، بلکه تحولات عمیق دیگری را هم برای حقوق تجارت بین‌الملل به ارمغان آورد.

در این میان، سازوکار حل و فصل اختلافات سازمان جهانی تجارت نقش قابل توجهی در تبیین، گسترش یا حتی تحول حقوق تجارت بین‌الملل داشته است. نگاهی گذرا به ادبیات حقوقی مرتبط با سازمان جهانی تجارت مؤید نقش دعاوی مختلف مطرح نزد رکن حل و فصل اختلافات آن سازمان و تصمیمات آن در حقوق تجارت بین‌الملل است. کثرت بی‌مانند دعاوی مطروح، خود زبان‌گویی است برای اهمیت و نقش رکن حل و فصل اختلافات این سازمان. از سوی دیگر، جمهوری اسلامی ایران به دنبال الحاق به این سازمان است. کشور ما از نظر مشارکت در ترتیبات تجاری دوجانبه، منطقه‌ای و چندجانبه جزء منفصل‌ترین کشورها و با در نظر گرفتن اندازه و اهمیت اقتصاد خود در مقیاس جهانی، منفصل‌ترین کشور به شمار می‌رود. در نیمه دوم دهه ۱۳۷۰ طی تحقیقات گسترده‌ای با مشارکت تمامی دستگاه‌های دولتی که فعالیتشان به نحوی در ارتباط با تجارت قرار می‌گرفت، آثار کلی الحاق کشور به سازمان جهانی تجارت بررسی شد. نتیجه این تحقیق توصیه به تلاش برای این مهم بود. پس از اخذ تأیید بالاترین مقامات کشور، جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۷۵، رسماً درخواست عضویت خود را تقدیم دبیرخانه سازمان جهانی تجارت کرد.

فارغ از منافع یا مضار اقتصادی الحاق به سازمان جهانی تجارت، مسئله آثار حقوقی این اقدام نیز اهمیت بسیار دارد. هم‌سوسازی نظام تجارت خارجی کشور با نظام تجارت بین‌الملل

امری ناگزیر است و بالا بردن دیوارهای حمایتی گرچه می‌تواند در موارد خاص و در کوتاه مدت همچون دارویی مسکن - و نه درمان کننده - ظاهراً مشکلات اقتصادی را پس زند، بیماری همچنان به پیشرفت خود ادامه خواهد داد، تا روزی بیمار را از پای درآورد. سؤال مطرح در این مورد اما این است که این هم‌سوسازی از نظر حقوقی چقدر ضرورت دارد؟ آیا سازمان جهانی تجارت به قدری در ساختار تجارت بین‌الملل اهمیت دارد که بیرون ماندن از آن مثلاً چیزی مثل بیرون ماندن از سازمان ملل متحد در حوزه روابط بین‌الملل باشد؟

به دنبال تقاضای الحاق همه سازمان جهانی تجارت، از ابتدای دهه ۱۳۸۰ مشارکت در ترتیبات تجاری دوجانبه یا منطقه‌ای نیز در دستورکار دولت قرار گرفت. بررسی اشکال مختلف هم‌گرایی‌های تجاری - اقتصادی و نمونه‌های عملی این‌گونه ترتیبات بین‌المللی و موافقت‌نامه‌های تجاری نشان از تاثیر مقررات سازمان جهانی تجارت بر تمامی موافقت‌نامه‌های تجاری دارد که خارج از چهارچوب آن سازمان مذاکره و امضا می‌شوند. بدین ترتیب جدای از سؤال در مورد چرایی و چیستی آثار و الزامات عضویت ایران در سازمان جهانی تجارت، این سؤال مطرح می‌شود که چگونه موافقت‌نامه‌ای خارج از سازمان جهانی تجارت میان کشورهایی که شاید مانند ایران حتی عضو آن سازمان هم نباشند، مذاکره و منعقد می‌شود و در عین حال مقررات آن سازمان در جای جای این موافقت‌نامه نمود می‌یابد؟ چطور است که اساساً ساختار این‌گونه موافقت‌نامه‌ها به نحوی شگفت‌انگیز شامل موضوعات تحت پوشش موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت است؟ چطور است که در برخی موارد، در این موافقت‌نامه‌ها حتی عیناً از مقررات آن سازمان استفاده می‌شود؟

این موضوع نه فقط یک مسئله آکادمیک، بلکه بسیار مهم‌تر موضوعی است که می‌تواند راه‌گشای کشور در فرآیند الحاق به سازمان جهانی تجارت و همچنین در رابطه با سایر موافقت‌نامه‌ها و ترتیبات تجاری دوجانبه یا منطقه‌ای باشد.

برای آنکه موضوع کتاب را تبیین کنیم، لازم است دو مؤلفه اصلی و یک مؤلفه فرعی آن را به روشنی تعریف کنیم. مؤلفه‌های اصلی عبارت‌اند از "سازمان جهانی تجارت" و "حقوق تجارت بین‌الملل" و مؤلفه فرعی نیز واژه "تحول" است که وقتی در کنار واژه "حقوق" قرار می‌گیرد، معنای مشخصی به خود می‌گیرد.

در مورد چیستی سازمان جهانی تجارت، اختلاف نظر یا ابهامی وجود ندارد. این سازمان در سال ۱۹۹۵ میلادی در پایان حدود هشت سال مذاکره بسیار پیچیده و سنگین میان بیش از یکصد و بیست کشور جهان، بر اساس معاهده‌ای تحت عنوان "موافقت‌نامه مراکش" یا

"موافقت‌نامه تأسیس سازمان جهانی تجارت" تشکیل شده است. تنها نقطه ابهام یا اختلاف نظر در مورد نام مختصر این سازمان یا WTO بود، چرا که قبل از تشکیل این سازمان، سازمان گردشگری جهانی با نام مختصر WTO شناخته می‌شد. برای حل این مشکل، پس از کاربرد عمومی نام مختصر WTO برای سازمان جهانی تجارت، از نام مختصر UNWTO برای سازمان گردشگری جهانی استفاده شد. در زبان فارسی نیز همه نویسندگان و فعالان برای این سازمان از یک عنوان استفاده نمی‌کنند. نام انگلیسی سازمان World Trade Organization است و این عنوان در صورت عدم وجود هرگونه قرینه و یا دلیلی غیر از خود این نام، قاعدتاً باید در زبان فارسی تحت عنوان "سازمان تجارت جهانی" ترجمه شود. شاید گفته شود اینکه این سازمان را در فارسی چه می‌نامیم، چندان اهمیت ندارد که موجب اختلاف نظر میان نویسندگان شود؛ اما به نظر می‌رسد فارغ از اینکه دلیل عملی برای رد این نظر داشته باشیم یا خیر (که البته دلیل هم داریم و آن ادعای "جهانی بودن سازمان" است که جمهوری اسلامی ایران نیز در تعاملات خود با این سازمان و برخورد با مخالفت‌های سیاسی به عمل آمده جهت الحاق کشورمان به آن سازمان، همواره بر این نکته تأکید داشته است)؛ حداقل می‌توان گفت برای کارشناسان حقوق که همواره به دنبال جواب دقیق و منطقی به سؤالات پیش‌رو هستند، مسامحه‌کاری مناسب نخواهد بود. به هر حال، سازمان جهانی تجارت عنوان رسمی دیگری به زبان فرانسه دارد و آن L'Organisation Mondiale Du Commerce است. حال اگر هرگونه شک و شبهه‌ای در ترجمه عنوان انگلیسی سازمان برای کسی وجود داشته باشد، شکی نیست که ترجمه عنوان فرانسه چیزی جز "سازمان جهانی تجارت" نیست. در تأیید این برداشت از نام این سازمان، همچنین گفته شده است که WTO سازمانی جهانی است که بر تجارت حتی در سطح دوجانبه و میان دو کشور یا در سطح منطقه‌ای نیز حاکمیت دارد، نه اینکه موضوع آن تنها "تجارت جهانی" باشد.

در اینجا، قبل از پرداختن به مؤلفه اصلی دیگر موضوع تحقیق، توضیح کوتاهی در مورد مؤلفه فرعی آن یعنی "تحول حقوق" می‌دهیم. در درس‌های دوره کارشناسی با دو مفهوم "تدوین حقوق" و "توسعه حقوق" آشنا می‌شویم. در کوتاه سخن، تدوین حقوق که اساساً از نظام "حقوق عرفی" وارد نظام حقوق بین‌الملل شده است، همان کاری است که مثلاً قسمت اعظم کنوانسیون ۱۹۶۱ ملل متحد در خصوص حقوق معاهدات کرده است؛ یعنی تدوین اصول و قواعد حقوق بین‌الملل عرفی در زمینه معاهدات و تبدیل آن‌ها به مقررات حقوق نوشته در قالب معاهده‌ای بین‌المللی. به زعم علمای حقوق بین‌الملل، تدوین حقوق بین‌الملل

عرفی تأثیری بر قدرت اجرایی قواعد مورد نظر ندارد؛ لیکن از نظر تعیین دقیق‌تر حدود و ثغور قواعد و رفع ابهاماتی که از عوارض همیشگی قواعد حقوق عرفی است، بسیار مفید می‌باشد. اما منظور از توسعه حقوق بین‌الملل، اساساً گسترش قلمرو آن از طریق افزودن قواعد و مقررات جدید یا حتی موضوعات جدید است. مثلاً شکی نیست که آغاز ارسال موشک‌های اتحاد شوروی و ایالات متحده به فضا در دهه ۱۹۵۰ میلادی، موجب توسعه حقوق بین‌الملل از نظر افزوده شدن موضوع حقوق فضا به آن شد؛ همچنین بخش قابل‌توجهی از ادبیات مرتبط با دیوان بین‌المللی دادگستری، متوجه تأثیرات عملکرد آن بر توسعه حقوق بین‌الملل بوده است. اما منظور ما از واژه تحول حقوق در این کتاب، مجموعه "تدوین و توسعه" حقوق بین‌الملل است؛ هرچند تحقیقات اولیه نویسنده نشان می‌دهد که مهم‌ترین تأثیرات سازمان جهانی تجارت، اساساً در حوزه توسعه حقوق بین‌الملل است.

در مورد مؤلفه اصلی دوم در عنوان این کتاب نیز، باید گفت که به نظر می‌رسد مفهوم "حقوق تجارت بین‌الملل" بیس از دو مؤلفه قبلی مبهم و اختلاف برانگیز است و این ابهام و اختلاف نظر هم فقط در زبان فارسی دیده نمی‌شود. آنچه که به طور کلی از عبارت حقوق تجارت بین‌الملل می‌فهمیم، یعنی "حقوق حاکم بر تجارت بین‌الملل"، علی‌رغم سادگی ظاهری، مفهومی خالی از ابهام نیست. سؤال اصلی‌ای که این مفهوم در ذهن ایجاد می‌کند این است که آیا حقوق موردنظر در این مفهوم، حقوق بین‌الملل است یا حقوق داخلی. اهمیت پاسخ‌گویی به این سؤال آنجا روشن می‌شود که وقتی در مورد مقررات حاکم بر بیع بین‌المللی کالا صحبت می‌کنیم، موضوع بحث نه مقررات حقوق بین‌الملل، بلکه مقررات حقوق داخلی کشورها در مورد بیعی است که مثلاً کالای موضوع آن از کشوری (صادرکننده) به کشور دیگر (واردکننده) ارسال می‌شود. در این موارد وقتی صحبت از قانون حاکم می‌شود، منظور، قانون این یا آن کشور مشخص، مثلاً کشور متبوع فروشنده یا خریدار یا کشوری دیگر است. اما وقتی در مورد مقررات موافقت‌نامه تجارت ترجیحی میان جمهوری اسلامی ایران و جمهوری اسلامی پاکستان صحبت می‌کنیم، موضوع بحث نه مقررات کشوری خاص، بلکه مقررات یک موافقت‌نامه بین‌المللی حاکم بر روابط دو کشور طرف متعاقد در قلمرو تحت پوشش موافقت‌نامه است؛ مقرراتی که اصولاً در حوزه حقوق بین‌الملل قرار می‌گیرند. در این موارد، مثلاً صحبت از مسؤولیت دولت‌های متعاقد در صورت نقض تعهداتشان، حل و فصل اختلافات میان دولت‌های متعاقد، تفسیر مقررات معاهده، شرایط و آثار لازم‌الاجرا شدن آن، و سایر موضوعاتی است که بسیاری از آن‌ها در کنوانسیون ۱۹۶۱ ملل متحد در خصوص حقوق

معاهدات مورد توجه قرار گرفته‌اند. پس باید دید منظور ما در این کتاب از عبارت حقوق تجارت بین‌الملل، کدام یک از این مفاهیم است. در ادبیات حقوقی به زبان انگلیسی، چندین عبارت همچون "International Trade Law"، "International Law of Trade"، "World Trade Law"، "Law of International Trade" و "International Business Law" معمولاً به شکلی آمیخته با مسامحه، برای این یا آن مفهوم حقوق تجارت بین‌الملل به کار گرفته شده‌اند.

در این میان، عبارت "International Business Law" که بعضاً در فارسی با عناوین نه چندان مناسب "حقوق کسب و کار بین‌الملل" یا "حقوق بین‌الملل کسب و کار" ترجمه شده است، در زبان انگلیسی کمترین ابهام را دارد. هرچند این عبارت اصلاً ارتباطی به مفهوم کسب و کار به معنی معمول آن در زبان فارسی ندارد، بلکه منظور از آن حقوق حاکم بر تجارت اشخاص حقوق خصوصی در صحنه بین‌المللی است. این مفهوم موضوعاتی چون بیع بین‌المللی کالا، اصطلاحات مرسوم در تجارت بین‌الملل (اینکوترمز)، بیمه، حمل و نقل، روش‌های پرداخت در قراردادهای بین‌المللی و مانند این‌ها را پوشش می‌دهد. همین معنی را می‌توان از عنوان "Law of International Trade" برداشت کرد. دکتر حشمت‌الله سماواتی در عنوان کتاب "حقوق معاملات بین‌المللی"، این عبارت را به عنوان ترجمه عبارت "Law of International Trade" استفاده کرده‌اند؛ لیکن این کاربرد چندان دقیق به نظر نمی‌رسد، زیرا شکی نیست که واژه "معاملات" وسیع‌تر از trade یا تجارت است. به هر حال به نظر می‌رسد عبارت "حقوق تجارت بین‌المللی" بهترین عنوان برای این شاخه از حقوق داخلی است. پر واضح است که در این عبارت، واژه بین‌المللی نه صفت حقوق، بلکه صفت تجارت است.

اما سه عبارت دیگر یعنی "International Trade Law"، "International Law of Trade" و "World Trade Law" را می‌توان نام‌های نسبتاً مترادف شاخه‌ای از حقوق بین‌الملل و به طور خاص حقوق بین‌الملل اقتصادی دانست که وظیفه آن تنظیم روابط میان دولت‌ها در حوزه تجارت بین‌الملل است و موضوعات تحت پوشش آن اساساً شامل اقدامات دولت‌ها در جهت کنترل، محدودسازی یا تشویق و کمک به فعالیت‌های خاصی در حوزه تجارت و همچنین ترتیباتی است که آن‌ها با همکاری هم و به طور دوجانبه، منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای یا بین‌المللی و جهانی به منظور جهت‌دهی به تجارت بین‌الملل، حذف موانع فرا راه تجارت و یا در کوتاه سخن، آزادسازی تجارت بین‌الملل برقرار می‌کنند. برای نمونه می‌توان از مجموعه قابل اتکای "Studies in International Trade Law" یاد کرد که در سال ۲۰۰۸ توسط انتشارات Hart منتشر شده است و همه ۱۰ جلد کتاب آن به روابط دولت‌ها در حوزه تجارت

بین‌الملل پرداخته‌اند. مهم‌ترین موضوعات تحت پوشش حقوق تجارت بین‌الملل بدین معنی را می‌توان با توجه به آثار نویسندگان مطرح این حوزه از حقوق بین‌الملل چون "John H. Jackson"، "Petros C. Mavroidis" یا "Simon Lester" و مقالات نشریات تخصصی و معتبری چون "Journal of International Economic Law" و "World Trade Review" یا مقالات این حوزه در سایر مجلات علمی شناخته‌شده حقوق بین‌الملل از جمله "American Journal of International Law" و "European Journal of International Law" شناسایی کرد. در همین ارتباط، نکته مهمی که در این بررسی به ذهن محقق متبادر می‌شود این است که سازمان جهانی تجارت قسمت اعظم موضوعات ادبیات حقوق تجارت بین‌الملل را به خود اختصاص داده است و این رضع تا حدی پیش رفته است که به زعم برخی نویسندگان، حقوق سازمان جهانی تجارت و حقوق تجارت بین‌الملل و به خصوص حقوق تجارت جهانی به نوعی مترادف شده‌اند.

به نظر می‌رسد که با این توضیحات، نقطه مبهم در ارتباط با مفهوم و موضوع حقوق تجارت بین‌الملل در زبان فارسی هم روشن شده است. متأسفانه در ادبیات حقوقی به زبان فارسی، اکثر نویسندگان حتی به وجود چنین ابهامی هم توجه نکرده‌اند. ظاهراً اینکه مفهوم محتوای رشته حقوق تجارت، به عنوان بخشی از حقوق خصوصی داخلی موضوع هیچ ابهامی نیست، موجب شده است این نویسندگان حقوق تجارت بین‌الملل را در آثار خود به معنی اول پیش‌گفته تفسیر کنند. برای نمونه، آقای دکتر بهروز اخلاقی و همکاران در کتاب ترجمه‌ای "حقوق تجارت بین‌الملل" به طور کلی موضوعات حقوق خصوصی مانند تعیین قانون حاکم، موضوعات فرعی حقوق قراردادها همچون انعقاد قرارداد و شرایط و آثار آن، اصطلاحات مرسوم در تجارت بین‌الملل (اینکو‌ترمز)، بیمه، حمل و نقل، روش‌های پرداخت و مانند این‌ها را که فعالان حوزه تجارت بین‌الملل پیش‌رو دارند، مورد توجه قرار داده‌اند. ظاهراً مترجمان به عنوان انگلیسی کتاب، یعنی "The Law and Practice of International Trade" توجه کافی نکرده‌اند. آقای رسول رضایی هم در انتخاب عنوان کتاب ترجمه‌ای "حقوق تجارت بین‌الملل" به همین منوال عمل کرده‌اند. در این میان، آقای دکتر عبدالحسین شیروی در کتاب "حقوق تجارت بین‌الملل" خود به شکلی قابل تأمل به توضیح مفاهیم و عبارات مصطلح در این حوزه پرداخته‌اند؛ لیکن علی‌رغم تمرکز بر مفهوم حقوق خصوصی حقوق تجارت بین‌الملل و حتی اشاره به واژه "حقوق تجارت بین‌المللی" برای تمییز آن از حقوق تجارت بین‌الملل در معنی مورد نظر این کتاب، در فصلی از کتاب خود به سازمان جهانی تجارت هم پرداخته‌اند.

با این توضیحات، اکنون می‌توانیم موضوع کتاب حاضر را فارغ از تمام اختلاف نظرها در مورد عبارت حقوق تجارت بین‌الملل یا "International Trade Law"، مطالعه در مورد رشته‌ای از حقوق بین‌الملل اعلام کنیم که وظیفه آن در کوتاه سخن تنظیم روابط تجاری دولت‌هاست. هرچند می‌توان استدلال کرد که عنوان حقوق بین‌الملل تجارت یا "International Law of Trade" برای این منظور مناسب‌تر است؛ با این حال به علت عدم عمومیت کاربرد این عبارت در ادبیات حقوقی داخلی و خارجی، بهتر دیدیم در عنوان کتاب و در سرتاسر متن آن، از همان عنوان اول استفاده کنیم. موضوعات تحت پوشش حقوق تجارت بین‌الملل به این مفهوم، به طور خلاصه عبارت‌اند از تعرفه‌ها و انواع ابزارهای محدودکننده تجارت همچون سهمیه‌ها، مجوزها و ممنوعیت‌های مقداری اعمال شده توسط دولت‌ها بر تجارت بین‌المللی کالا اعم از صادرات و واردات، رویه‌های حاکم در گمرکات کشورها همچون رویه‌های قیمت‌گذاری کالا و الزامات و مقررات حاکم بر بازرسی قبل از حمل کالا، علامت‌گذاری کالا، بسته‌بندی کالا، استانداردها و مقررات بهداشتی و بهداشت گیاهی، محدودیت‌ها و مقررات اعمال شده در مورد تجارت بین‌المللی خدمات، جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری و اقدامات دولت‌ها در رابطه با جلب و کنترل سرمایه‌گذاری‌های خارجی که بعضی از آن‌ها همچون تعرفه‌ها، از زمان شکل‌گیری حقوق تجارت بین‌الملل در زمان‌های باستان با آغاز مداخله دولت‌ها در امر تجارت بین‌الملل، جزء موضوعات حقوق تجارت بین‌الملل بوده‌اند؛ و برخی هم مانند جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری و اقدامات دولت‌ها در رابطه با جلب و کنترل سرمایه‌گذاری‌های خارجی، تنها در دوره گات و به خصوص با تشکیل سازمان جهانی تجارت وارد قلمرو حقوق تجارت بین‌الملل شدند. در این مورد نیز تحقیقات مقدماتی نگارنده نشان داده است که این شکل اخیر توسعه حقوق تجارت بین‌الملل یا حداقل تلاش در این جهت، طی کمتر از بیست سال عمر سازمان جهانی تجارت. همچنان ادامه یافته است و موضوعاتی چون حقوق رقابت و حقوق محیط زیست نیز به علت برخورداری از جنبه‌های تجاری، به تدریج در قلمرو حقوق تجارت بین‌الملل مطرح شده‌اند. تلاش نویسنده در این کتاب بررسی نقش نظام گات/WTO در تحول حقوق تجارت بین‌الملل در حوزه موضوعات سنتی آن، در حوزه‌های جدیدتر و حتی در حوزه‌هایی است که از رشته‌های دیگر وارد حقوق تجارت بین‌الملل شده‌اند یا تلاش‌هایی در این راستا دیده شده است.

حقوق تجارت بین‌الملل حیات خود را با دخالت حاکمان دوران باستان در امر تجارت آغاز کرد؛ زمانی که روش دخالت، اساساً اخذ عوارض از تجارت خارجی و هدف آن ابتدائاً فقط

کسب درآمد و تأمین منابع مالی لازم برای هزینه‌های حکومت بود. اما به تدریج، نه فقط روش‌های دخالت دولت‌ها پیشرفته‌تر شد، بلکه اهداف نهفته یا آشکار دولت‌ها در به‌کارگیری این روش‌ها نیز پیچیده‌تر شد که شاید بتوان تمام این اهداف را زیر چتر عنوان حمایت‌گرایی جمع کرد. به هر حال، علی‌رغم ورود توافقات دولت‌ها در جهت تنظیم مشترک محیط تجارت بین‌الملل یا آزادسازی تجارت با همکاری هم‌دیگر به قلمرو حقوق تجارت بین‌الملل از حدود قرن نوزدهم به این سو (البته تاریخ توافقات میان دولت‌ها به شکل موردی و پراکنده به قرن پانزدهم برمی‌گردد) نمی‌توانیم انکار کنیم که هنوز هم اقدامات یک‌جانبه دولت‌ها (آن هم در قلمرو صلاحیتی خودشان) برای تنظیم، کنترل یا محدودسازی تجارت یا تشویق و حمایت از برخی فعالیت‌ها در این حوزه، مهم‌ترین موضوعات مورد توجه حقوق تجارت بین‌الملل را تشکیل می‌دهد. واقعیت این است که موضوع اصلی توافقات میان دولت‌ها برای آزادسازی تجارت، عبارت است از محدودسازی صلاحیت دولت‌ها در دخالت در امر تجارت بین‌الملل از طریق انواع روش‌هایی که قبلاً از برخی از آن‌ها نام بردیم. بدین ترتیب، شکی نیست که مطالعه حقوق بین‌الملل بدون مطالعه دلایل و اهداف دولت‌ها چه در زمینه دخالت در امر تجارت بین‌الملل با استفاده از روش‌ها و ابزارهای مختلف و چه در زمینه انعقاد موافقت‌نامه‌های بین‌المللی برای محدودکردن این گونه دخالت‌ها و تلاش برای آزادسازی تجارت، امری غیرممکن خواهد بود. برای نمونه اگر بخواهیم معاهده کابدن - شوالیه (موافقت‌نامه تجارت آزاد میان بریتانیا و فرانسه در اواخر قرن نوزدهم) یا قانون تعرفه اسموت - هاولی (قانون افزایش شدید تعرفه واردات کالا به ایالات متحده در فاصله دو جنگ جهانی اول و دوم) را مطالعه و آثار آن‌ها را شناسایی کنیم، لاجرم باید حل شکل‌گیری این نهادها را بررسی کنیم؛ عللی که ریشه در علمی چون اقتصاد، روابط بین‌الملل، اقتصاد سیاسی و حتی سیاست دارد. نگاهی به ادبیات حقوق تجارت بین‌الملل نیز مؤید این الزام است. بنابراین، هر چند در این کتاب تمرکز نویسنده بر تحلیل‌های حقوقی خواهد بود، در مواردی ناگزیر به بررسی نظریات اقتصادی و اقتصاد سیاسی تجارت بین‌الملل هم خواهیم پرداخت.

موضوع حائز اهمیت دیگر در ارتباط با تعیین حوزه تحقیق کتاب عبارت است از رویکرد آن به "تحول حقوق تجارت بین‌الملل". اگر بخواهیم مسیر تحول حقوق تجارت بین‌الملل را شناسایی کنیم، لاجرم باید به بررسی تاریخ این رشته از حقوق بپردازیم. به نظر می‌رسد برای بررسی تاریخ حقوق تجارت بین‌الملل، باید به دنبال زمان شکل‌گیری آن یعنی نقطه تلاقی تجارت بین‌الملل و حقوق بین‌الملل باشیم. حال این سؤال مطرح می‌شود که آیا برای یافتن این

نقطه آغازین حیات حقوق تجارت بین‌الملل، باید بررسی را از آغاز حقوق بین‌الملل شروع کنیم یا از آغاز تجارت بین‌الملل. در ادبیات حقوقی، تاریخ حقوق بین‌الملل با بررسی اقدامات بین‌المللی کشورها خصوصاً در حوزه انعقاد معاهدات میان آن‌ها از زمان شکل‌گیری اولین اشکال حکومت‌های بشری آغاز می‌شود. از سوی دیگر در همین منابع، به توافقات بین‌المللی قابل توجهی در قلمرو حقوق تجارت بین‌الملل که به دوره قبل از شکل‌گیری حقوق بین‌الملل نوین یعنی صلح وست‌فالی مربوط شود، برخورد نمی‌کنیم؛ حال آنکه با توجه به منابع قابل اعتنای تاریخی، آغاز حیات تجارت بین‌الملل به دوران جوامع سومری و بعدها حکومت‌های باستانی چون دولت‌شهرهای یونان و امپراطوری‌های چین، ایران و روم مربوط می‌شود: زمانی که فرمانروایان و حکومت‌ها ابتدائاً به منظور کسب درآمد و بعدها با اهداف دیگر، اقدام به اخذ عوارض و مالیات از تجارت خارجی می‌کردند. حتی اولین نظریات مربوط به سیاست تجاری را نیز می‌توان در همان دوره‌ها دید. بدین ترتیب، به نظر می‌رسد که بهتر است این بررسی تاریخی را از تاریخ تجارت آغاز کنیم، چرا که تجارت بین‌الملل به مفهوم داد و ستد با سایر سرزمین‌ها از هزاران سال قبل از صلح وست‌فالی رواج داشته است و حاکمان (یا به تعبیر امروزی، دولت‌ها) از همان زمان‌ها به دلایل مختلف در آن دخالت می‌کردند و اتفاقاً همین نوع دخالت‌ها مبانی اصلی شکل‌گیری حقوق تجارت بین‌الملل را تشکیل داد. این رویکرد، خصوصاً با توجه به نکته‌ای که قبلاً در مورد دخالت رسته‌های دیگر علوم در این بررسی بدان اشاره کردیم، مناسب‌تر می‌یابد.

نهایتاً متذکر می‌شویم که با توجه به تمرکز بیشتر ادبیات مرتبط در کشورمان بر موضوعاتی چون توصیف ساختار سازمان جهانی تجارت یا کارکرد و اهداف کلی موافقت‌نامه‌های این سازمان، در این کتاب چندان در این موضوعات توقف نخواهیم کرد. همچنین، علی‌رغم اهمیت نوآوری‌های رکن حل‌وفصل اختلافات سازمان جهانی تجارت برای حوزه آیین دادرسی در کلیت حقوق بین‌الملل، با توجه به بخش قابل ملاحظه‌ای از ادبیات داخلی که به این موضوع پرداخته‌اند، در این کتاب به جز اشاره‌ای کوتاه به این نوآوری‌ها، آن‌ها تا آنجا که به تحول حقوق تجارت بین‌الملل مربوط می‌شود، اساساً به ماهیت پیرونده‌های مطروح در رکن حل‌وفصل اختلافات سازمان جهانی تجارت، به عنوان رویه قضایی سازمان و برای بررسی تحول بخش‌های ماهوی مقررات حقوق تجارت بین‌الملل توجه خواهیم داشت.

به منظور تسهیل ارجاع و دسترسی به مطالب، این کتاب را به جز مقدمه و نتیجه‌گیری، در چهار فصل سازمان‌دهی کرده‌ایم. مقدمه کتاب به تبیین موضوع تحقیق پرداخته است. در فصل

اول تحت عنوان کلیات، روند شکل‌گیری و تحول حقوق تجارت بین‌الملل تا زمان تشکیل سازمان جهانی تجارت مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این فصل به خصوص با توجه به ضرورت کامل بودن مطلب، بر نحوه شکل‌گیری، مبانی عملکرد و علی‌الخصوص ادوار مذاکراتی گات ۱۹۴۷ و سپس بر اهداف و اصول بنیادین سازمان جهانی تجارت تأکید خواهیم کرد. البته با توجه به کثرت مطالعات توصیفی در مورد ساختار و مقررات گات ۱۹۴۷ و سازمان جهانی تجارت در ادبیات مرتبط به زبان فارسی، این فصل تا سرحد امکان مختصر خواهد بود. در عین حال تلاش شده است در تبیین مقررات و اصول و قواعد سازمان جهانی تجارت از دیدگاه متفاوتی به آن‌ها توجه شود.

در فصل دوم به موضوعات سنتی تحت پوشش حقوق تجارت بین‌الملل و تحول آن‌ها در دوران گات و به خصوص در سازمان جهانی تجارت می‌پردازیم. این موضوعات عبارت‌اند از تعرفه‌ها و محدودیت‌های مقداری فراراه تجارت. در همین فصل موضوعاتی چون یارانه‌ها، اقدامات حفاظتی و ضدقیمت‌شکنی نیز بررسی شده‌اند. فصل سوم به تحول حقوق تجارت بین‌الملل در حوزه‌های جدیدتری همچون تجارت خدمات، جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت‌های فکری و ضوابط سرمایه‌گذاری مرتبط با تجارت در سازمان جهانی تجارت پرداخته است. در فصل چهارم به موضوعاتی چون محیط زیست، رقابت و سلامت می‌پردازیم که تنها پس از تشکیل سازمان جهانی تجارت ارتباط‌شان با تجارت مورد توجه قرار گرفته‌اند و البته هنوز هم این ارتباط محل مناقشه بسیار است. در پایان به نتیجه‌گیری این کتاب از تحقیقات به عمل آمده می‌پردازیم. در همین فصل همچنین سعی کرده‌ایم با نگاهی رو به آینده، مسیر پیش روی محققان در ادامه این تحقیق را ترسیم کنیم.